

Марко Алексић
археолог
Београд

Неретљани, заборављено српско племе

Пагани на мору

Историја раног средњег века српских племена није довољно позната, поготово време њиховог досељавања на Балкан, формирања државе и покрштавања. Епоха када је на западу стварано царство Карла Великог, када су Викинзи пловили северним морима, а Словени стварали своје прве државе на Балкану и Алпима, у Русији, обалама Балтика и Моравској, у домаћој историографији прекривена је маглom заборава и недостатка података. Баш овакву судбину доживели су и **Неретљани**, племе помораца и гусара који су захваљујући свом темпераменту и географском положају међу првим нашим сународницима изашли из тишине средњег века.

Племе Неретљана живело је на обали Јадрана, на уском појасу од ушћа Неретве у Јадран на истоку до Сплита на западу. Ову територију, дугачку око 75 и широку 10-20 км, они су населили, како бележе раносредњевековни хроничари, у оно време када су и остали Срби са севера дошли на територију античке провинције Далмације, у првој половини VII века. Убрзо затим, освојили су и велика средњејадранска острва: Брач, Хвар, Корчулу и Мљет. У свом налету словенски морепловци су покушали да населе чак и суседну, италијанску обалу. О словенском нападу на беневетански град **Сипонт** у заливу полуострва Монте Гаргано, сачуван је податак из 642. године, а већина научника овај покушај инвазије везује управо за Неретљане.

Своје име дугују реци Неретви, чији су назив преузели од романизованих староседелца које су ту затекли (лат. *Narenta*). Обичај да племе добије име по реци чије обале насељава познат је код Словена: на пример, Вислани у Пољској, Струмичани у Грчкој, Моравци у Чешкој, Бужани по реци Буг у западној Украјини, а код Срба област, а касније и држава Босна - по истоименој реци чији назив је такође предсловенског порекла. Осим овог, Неретљани су носили и имена **Марјани** (Приморци) и **Пагани**, а њихова земља звала се Паганија, Меранија и **Крајина**. Овај последњи назив је и најчешћи у домаћим изворима јер су Неретљани насељавали крајњи северозапад оног дела далматинске обале кога су касније контролисали Срби, исто као што се област на југоистоку, близу реке Бојане на граници са Византијом, такође звао Крајина.

Територијална подела балканског полуострва средином X века (по опису Константина Порфирогенита).

Народ са острва Неретве

Прве историјске податке о Неретљанима забележиле су древне млетачке хронике, из прве половине IX века. Око 829. године "посланик Словена са острва Неретве" придошао је у Венецију да са дуждом склопи мир и да се покрсти. Разлоге ове посете хроничар не наводи, али они постају јаснији из догађаја који следе. Недуго затим, Неретљани крше примирје и пљачкају млетачке трговце док су се ови враћали из јужне Италије. Нови дужд, Петар Траденик, повео је 839. године флоту на далматинске Словене који су гусарили по Јадрану. Тада је уговорио мир са хрватским кнезом Миславом и неретљанским кнезом **Дружаком** (*Drosaico, Marianorum judice*). И док се хрватски гусари једно време не помињу на Јадрану, дужд је приморан да већ следеће, 840. године, води нови поход против Неретљана у коме је изгубио више од стотину људи, а "он се вратио без славља". У Венецији је 846. године забележен један у низу напада Словена, за кога већина истраживача сматра да су га извели управо - Неретљани.

Гусари на видику!

Иако су насељавали релативно малу област, Неретљани су поседовали једну од најјачих флота на Јадрану! На североистоку сусед им је била друга, много већа српска кнежевина, Захумље, а на северозападу су се граничили са Хрватима. Границу су најчешће делили и са Сплитом, који је у раном средњем веку био византијски град. Најстарији опис ове кнежевине дао је византијски цар **Константин VII Порфирогенит** половином X века, у свом познатом делу *De administrando imperio* (о управљању царевином). Цар их назива Пагани и Неретљани (Арентани), а њихову земљу Паганија. "Пагани се зову што не примише крст у оно време кад су се сви Срби покрестили". Он наводи и три жупе у Паганији - Растоку, Мокро и Дален, четири града - Мокро, Вруља, Острог и Славинеца, као и острва Корчулу (на коме има и град), Млет, Хвар и Брач. Осим што наводи да се жупа Дален не налази на обали, цар-писац

не даје податке о положају ових локалитета. За сада је једино сигурна убијација града **Мокро**, средишта истоимене жупе, који се налазио код данашње Макарске. Омиш, који се касније помиње као највеће насеље у области, овде се не наводи, што значи да половином X века, као и у више наврата касније, није био у оквиру Паганије.

Српски надгробни споменик од камена - мрамор, околина Макарске (XIII-XV век).

Осим пловидбом, Неретљани су се бавили и трговином, узгајањем маслина, смокава и винове лозе. На обронцима Биокова и Мосора и на острвима гајили су стоку, а сигурно је да су обрађивали и земљу. На основу сачуваних старијих топонима види се да је ова област у раном средњем веку обилавала шумама и мочварама, а обрадивог земљишта је било мало. То се поклапа и са описом проласка крсташа кроз ове крајеве, крајем XI века. Из каснијих средњевековних извора знамо и то да су се у ове области увозиле житарице, а извозило се вино, усољена риба, суво воће и др. Ипак, најуносија делатност била је **гусарење** које је стално доносило значајне приходе. Није искључено да се плен делио баш онако како се и данас дели улов рибе на овом делу Јадрана: пола плена припада оном ко је организовао лов и чији су бродови (кнез или жупан), а другу половину деле равноправно сви учесници, чланови посада. Тип брода који су користили Неретљани звао се **сагена**. То је дугуљаст, релативно плитак брод витког трупа и оштрог прамца који се одликовао великом брзином (лат. *sagitta* - стрела). Брод је имао јарбол, а посаду је чинило 40 веслача, који су уједно били и борци. Сличан тип брода био је добро познат у Медитерану, градили су га и други Словени, а блиски су им и викиншки дракари, на којима су скандинавски ратници почели чешће да пљачкају западну Европу управо у ово време, почетком IX века. Осим сагене, у употреби је била и **кондура**, брод сличног типа, али доста мањи, са посадом од 20 људи, као и мањи типови бродова и барки.

Реконструкција изгледа сагене, брзог ратног брода са посадом од 40 веслача - бораца на коме су пловили Неретљани (X век).

Док су Викинзи пљачкали обале Британије, Франачке и арапске Шпаније, у Средоземљу су највећу опасност представљали арабљански гусари. Византијске флоте тада су биле најмоћнија поморска сила на Медитерану, али је њена трговина са западном Европом била угрожена од када су Арабљани 30-их и 40-их година IX века редом заузели богате градове Сицилије (Палермо, Месина) и јужне Италије (Бриндизи, Тарент, Бари). У таквим околностима, поморски пут уз разубену далматинску обалу био је најбезбеднији. Поред Венеције, преко које се одвијао и највећи део трговине са западом, Византија је држала и луке Котор, Дубровник, Сплит, Трогир, Задар, Раб и Осор. Наравно, није требало много времена да и они постану мета сараценских гусара. Први њихов залет дубље у Јадран десио се 841. године, када је флота од 36 бродова опљачкала и запалила редом Осор, Анкону (у папској држави), затим Будву, Росе, которски доњи град и светомихољску Превлаку у Боки Которској. У одсуству већих византијских снага у Јадрану, венецијанска и далматинска флота су трпеле озбиљне поразе.

Арапски напади на Јадрану кулминирали су петнаестомесечном опсадом Дубровника, која је отпочела 866. године. Дубровачки посланици који су отишли да моле помоћ од свог владара, затекли су на двору у Константинопољу новог цара, Василија I Македонца (867-886). Желећи да ојача византијску политику на западу, овај владар је послао стотину ратних бродова под заповедништвом друнгарија флоте Никите Орифа у помоћ опсађеном граду. На саму појаву царске флоте у близини градске луке, Сарацени су повукли опсаду, а Никита Ориф је предузео контрафанзиву против њих у јужној Италији. Током борби око Барија 869-871. године, у хришћанском савезу са 400 лађа је и краљ Италије Лудвиг II, али и Срби и Хрвати. Међу Србима, које су Дубровчани као византијске савезнике превезли на својим бродовима, помињу се Захумљани, Травуњани и Конављани, али не и Неретљани. Зашто? Па, они су у то време забављени другим стварима. Баве се изгледа оним што најбоље знају да раде, те средином марта 870. године њихов плен постају папини посланици, који су се управо враћали са црквеног сабора у Цариграду. То је био разлог да Василије I пошаље флоту која упокоравала далматинске Словене. **Покрштавање** је било један од кључних услова мировног споразума. Папини посланици су ослобођени и стигли су у Рим крајем године, где су убрзо сачекали радосну вест о ослобађању Барија 2. фебруара 871. године.

Мањи брод са посадом од 8 до 10 људи откривен испред улаза у нинску луку (Хрватска) - друга половина XI века.

Гусарски напади арапских морепловаца нису заобишли ни неретљанске обале, о чему сведочи њихово пљачкање острва Брача 872. године. Међутим, Василије I је убрзо протерао Арапе из Тарента и свих осталих копнених тврђава, па је тако залагањем византијске политике сараценско присуство у Италији и на Јадрану било на заласку. Са друге стране, када је царска флота напустила воде Јадрана, Пагани нису дуго одолевали искушењима, па их поново затичемо 887. године у жестоким сукобима са Венецијом. Те године дужд Петар Кандијан дошао је са 12 бродова у неретљанске воде и у луци Мокро уништио пет бродова Неретљана. Међутим, у бици на копну Млечани су доживели пораз, а сам дужд је био и највећи губитник - изгубио је живот...

У име оца и сина и... светога плена

Почетком X века источно од Србије расте моћ Бугарске. Кан Симеон (893-927) настојао је да покори своје балканске суседе и стекне титулу цара. Због тога је византијски посланик, драчки протоспатар Лав Рабдух отишао у Србију где се, на обалама Паганије састао са српским владарем Петром Гојниковићем (892-917) ради савеза против заједничког непријатеља. Овај састанак био је повод Симеону да нападне српске територије и, после више војних похода, али и унутрашњих сукоба, коначно их освоји 924. године. Само три године касније, након његове смрти, српски кнез Часлав Клоникировић (927 - средина X века) бежи из бугарског заробљеништва и уз помоћ Византије обнавља земљу у ранијим границама. Опис српских земаља за време његове владавине забележио је цар-писац Константин VII Порфирогенит у свом делу, а у оквиру њега се налази и поменути опис Паганије.

Дешавања на истоку осетила су се и на западним границама српских кнежевина. Притиснута од стране Бугарске, Византија је тражила политички ослонац на западу, па је далматинске епископије препустила јурисдикцији папе. Због тога се у Сплиту, уз присуство папиних легата и далматинских епископа, одржавају два црквена сабора 925. и 928. године на којима су редефинисана црквена питања у овој византијској провинцији. На првом сабору одлучено је да сплитска епископија буде подигнута на ранг архиепископије и постане црквена метропола Далмације. Ово се сматра најзначајнијим догађајем у историји града Св. Дујма, који је од малог насеља у оквиру зидина Диоклецијанове палате убрзо израстао у један од водећих источнојадранских градова. На сабору је покренута и борба против службе на словенском језику и употребе глагољице којом се тада писало у нашим земљама. Сабору су присуствовали и представници хрватског краља Томислава и захумског кнеза Михајла Вишевића, али се међу српским великашима не помињу и представници Паганије. О

млетачко-неретљанским сукобима имамо вести и за време Часлава Клонимировића. Венеција шаље 948. године флоту од 33 лађе против Неретљана и то у два наврата, али ипак не успева да сузбије њихову превласт на Јадрану.

Два бакарна шлема (VI век) пронађена уз рушевине бедема касноантичког града Нароне који је страдао током словенског насељавања долине Неретве.

Повод за нови сукоб био је заробљавање четрдесеторице задарских грађана од стране Неретљана. Будући да је овај далматински град тада био под влашћу Венеције, дужд Петар II Орсеоло предузео је војни поход и уз снажну флоту, 1000. године, испловио из луке на острву Оливоло. Пловећи уз истарску обалу и Кварнер флота је стигла у Задар. Формално заступајући права Византије чију је власт Венеција још увек признавала, дужд је у Задру примио посланике далматинских градова који су му се покорили, док је хрватске посланике одбио. И док је у граду планирао напад на Хрвате, дознао је да се 40 неретљанских првака враћа из Апулије на бродовима натовареним робом из Италије. Због тога је послао десет бродова који су код острва Ластово изненадили и заробили Пагане и спровели их до Трогира, у који је убрзо упловио и дужд са главнином флоте. По имену непознати неретљански владар састао се лично са дуждом и, како бележи млетачки хроничар, пристао на мир. Заробљеници су ослобођени, осим шесторице Неретљана који су задржани као таоци. Ипак, пре повратка у Венецију Петар II је, после жестоке борбе, заузео острва Корчулу и Ластово. Две године раније, кроз ове крајеве прошао је цар Самуило на свом походу до Задра, а том приликом покорио је и српске земље. Када је цар Василије II уништио македонску државу 1018. године, Византија је обновила власт на Балкану, али се ови догађаји нису дуготрајније одразили на судбину Неретљана.

Црква Св. Петра у Прику код Омиша (друга половина XI века), испред које се неретљански владар Славац судио око 1090. године са хрватским тепчијом Љубомиром.

Историјски извори прве половине XI века ћуте о Неретљанима, да би из друге половине овог столећа до нас стигли и најстарији домаћи извори о овом српском племену. **Свештеник Иван**, родом Сплићанин, 1050. године је саставио исправу у којој своју задужбину, цркву Св. Силвестра на острву Бишеву, југозападно од Виса, поклања манастиру на острву Тремити. Као што је то био обичај у средњем веку, он то чини пред својим адвокатом, владарем на чијој земљи се налази црква, **Беригојем**, кнезом Примораца (*judice Marianorum*). Поред Беригоја, на исправу су се потписала и његова три жупана, Радован, Бодидраг и Седраг и сатник Тихан. Из овог документа сазнајемо да је тада острво Вис и још удаљеније Бишево било под влашћу Неретљана. Богати Сплићанин **Петар Црни** саградио је 1080. године у Селу (данашње Јесенице у Пољичком приморју, између Сплита и Цетине), на неретљанској територији најпре цркву, а затим и манастир Св. Петра. Из манастирског картулара сазнајемо и податке о три неретљанска владара. Јаков, кнез Неретљана, у пратњи својих витезова и ризничара Завиде, дошао је у Пољичко приморје да пресуди у спору око куповине манастирског земљишта. Из сличног разлога помиње се нешто касније и Славац, краљ Примораца. Он је око 1090. г. или нешто касније дошао на границу своје земље где се у цркви Св. Петра у Прику код Омиша састао са хрватским баном Петром ради неког спора који је Славац имао са хрватским тепчијом Љубомиром. Петар Црни је искористио присуство владара на чијој земљи је подигао своју задужбину да пресуди у неком спору, опет око власништва над земљиштем. Нажалост, картулар нас не обавештава о детаљима спора који се водио недалеко од манастира, испред цркве Св. Петра у Прику, између Славца и Љубомира. Ипак, из њега сазнајемо да су Славац и његов брат и претходник на престолу Русин, као и нешто касније његова по имену непозната удовица, били донатори манастира Св. Петра у Селу.

Остаци црквице Св. Петра у Селу (фотографија из 1910. год., пре рушења црквице 1918. године), коју је подигао сплитски грађанин Петар Црни око 1080. године.

Ови подаци показују да су Неретљани најкасније у XI веку, ако не и раније, почели да помажу цркву и подизање храмова у својој области. Сигурно је да је на то утицала и непосредна близина далматинске црквене метрополе, Сплита. Иако је Далмација потпадала под јурисдикцију Рима, последице црквеног раскола из 1054. године нису се оштро одражавале на нашем тлу. Кроз читав средњи век верска толеранција између православне и католичке цркве била је подржавана од стране српских владара. Слично је било и у самом Сплиту и другим далматинским епископијама где су се свештеници (и они највиши) и даље женили и носили браде и дугу косу, што је још од раније био обичај само источне цркве. Црквена служба у далматинским епископијама држала се на латинском, грчком и словенском језику. Овакво преплитање утицаја из Цариграда и Рима слично је оном у суседној јужној Италији, што се одсликава и у уметности тог доба. Црква Св. Петра у Прику (пред којом се Славац судио са Љубомиром) подигнута је у другој половини XI века и представља једну од најстаријих очуваних грађевина у области Неретљана. Она показује преплитање утицаја византијске и прероманичке архитектуре, као и петнаестак других цркава истог типа подигнутих у ово време на подручју од Пељешца до Боке Которске. Ова област тада је припадала средњовековној Зети, а градња тог типа цркава везује се за верску делатност првог крунисаног српског краља, Михајла Зетског (око 1055-1082).

Из исправе Петра Црног сазнајемо и како је он куповао земљиште и кметове за своју задужбину у три различите политичке области: у пољичком приморју и на Брачу, на територији Неретљана, у Хрватској (Солинско поље) и у византијском Сплиту. Политичке и етничке границе између Срба и Хрвата у то време нису биле оштро повучене, а то се одсликава, као и много пута касније, кроз бурна догађања из прве половине X века када се део српских избеглица и племства склонио у Хрватску. Подаци из картулара показују и да се социјална диференцијација споро одвијала у овим крашким пределима, а да је густина насељености била релативно велика. Људи су добровољно препоручивали себе и чланове својих породица за кметове својим богатим сениорима, али их то касније није спречавало да се са њима (а и међусобно) суде око власништва над земљиштем. Неуморна жеља за суђењем преживела је све историјске мене, а ова особина наших људи и данас нам није страна.

Појасна копча (запон) од злата, хумског кнеза Петра из 1225. године, рад сплитских златара.

Неретљанин те тужи, морстик ти суди

Неретљански владари су себе називали морстици или судије (*judices*), свој народ Марјани или Неретљани, а састављачи црквених исправа их називају и краљевима. Илустративан је пример Беригојеве исправе из 1050. године у којој га свештеник Иван, састављач исправе, назива **краљем** док се Беригој испред својих жупана потписује: *Ја Беригој, сведок, судија Марјана*. Русин себе ословљава: *Ја Русин који сам и морстик*. Титуле племства исте су као и у осталим српским земљама: жупан, ризничар, сатник, витез.

На источној обали Јадрана, опадање Византије успешно је искористио зетски кнез Стефан Војислав да се осамостали, а његов син, Михајло, крунисан је за краља 1077. г. Годину дана раније, круну из Рима примио је и хрватски краљ Звонимир. Михајлов син и наследник, краљ Бодин (1082-1101) ујединио је Зету, Травунију, Захумље, Босну и Рашку, где је поставио своје жупане. Нема поузданих података да су тада и Неретљани признавали његову власт, али околност да њихови владари носе скромне титуле морстика и судија могла би да указује на то.

Историјски извори прве половине XII века ћуте о Неретљанима, а изгледа да су управо у ово време осамостаљени хумски кнезови успели да припоје својој територији Паганију. Са друге стране, Венеција је између 1135. и 1145. године уз пристанак Византије освојила Хвар и Брач. Члан рашке владарске династије, Деса, пре него што је и сам краткотрајно био велики жупан Рашке, владао је у приморским областима и тада је, 1151. године на Мљету подигао бенедиктински манастир Св. Марије. Од XII века у историјским изворима више се не помиње Паганија, Меранија или неретљанска област као политички самостална целина, а ова имена уступају место називу **Крајина**. У међувремену, највећи ривал Неретљана на Јадрану, Венеција, израсла је у трговачку и војну империју.

Ум за морем - смрт за вратом...

Са територије Паганије не постоји ниједно археолошки истражено раносредњовековно насеље или некропола. Оно мало случајних налаза чине неколико примерака оружја и наушница са три јагоде из Макарске, Хвара и Брача, чије фотографије (нажалост) нису објављене. На подручју између Цетине и Неретве није било романских градова, византијских лука, као што је то био случај у осталим деловима Далмације, што је Неретљанима омогућило да слободно развијају своју пловидбу и морнарицу. Археолошки налази из рушевина античке метрополе **Нароне**, недалеко од ушћа Неретве, показују да овај град није преживео нападе Словена у првој половини VII века. Његови становници нису успели да оснују ни ново насеље недалеко од старог, као што је то пошло за руком житељима античког Епидауруса - да оснују Дубровник (или *Салоне* - Сплит). Преостали романски староседеоци су, пре него што су се стопили са Србима, своју традицију бродоградње пренели Неретљанима, који су је спојили са општесловенским знањем о пловидби које су донели са собом. У новој постојбини генерације помораца на обали Јадрана, где се преплићу мириси мора и медитеранског растиња, одрастале су гледајући како лука оживи сваки пут када бродови, после дуге пловидбе, мирно пристају уз докове. Неко је очекивао и стрепео за свог најдражег или се једино интересовао за успех похода, а неко је нестрпљиво ишчекивао приче о далеким пределима који су се крили иза хоризонта морске пучине.

Врх гвозденог копља случајно нађен код села Жежевића, на западу неретљанске територије (прва половина IX века).

Сребрне наушнице, бронзани ланчић (IX-X век), гвоздено копље и мач (почетак IX века) са локалитета Могорјело код Чапљине на Неретви, неколико километара северно од границе Неретљана, у Захумљу.

Област Крајине припадала је српским краљевима све до времена Стефана Дечанског. Након немира у земљи који су настали после смрти његовог оца, Уроша II Милутина (1321), Крајина се нашла у оквиру босанске државе, односно Херцеговине, све до доласка Турака. Титула српских владара у средњем веку, између осталих, садржавала је и Поморске земље у које је спадала Крајина, а исту титулу носио је и Твртко I Котроманић, од 1377. године краљ Србије и Босне. Свој врхунац племе Неретљана је достигло у раном средњем веку, али од времена када имамо више историјских података, оно је изгубило своју политичку самосталност, због чега је њихова судбина највећим делом остала историјски непозната. Живећи као крајишници, на самој граници Истока и Запада, они су тражили свој пут на коме су се различити утицаји стално преплитали. Плем помораца који су себе називали Марјани није успело да створи особена културна обележја која ће кроз бурне историјске епохе стићи и до нас, већ су се стопили са већим јужнословенским племенима. Оно што ипак засигурно знамо о њиховој природи и што су успели да нам пренесу, то су специфичан поглед на економију и свакако, љубав према мору...

Препоручена литература:

- Група аутора, 1981. *Историја српског народа*, књига I (ур. С. Ћирковић). Београд: Српска књижевна задруга.
- Група аутора, 1959. *Византијски извори за историју народа Југославије*, том II. Београд: САНУ.
- Форетић, В. 1940. *Оток Корчула у средњем вијеку до г. 1420.*, Дјела ЈАЗУ. 36, Загреб.
- Лиречек, К. и Радоњић, Ј. 1952. *Историја Срба* (књ. I). Београд: Научна књига.
- Клајић, Н. 1971. *Повијест Хрвата у раном средњем вијеку*. Загреб.
- Мишић, С. 1996. *Хумска земља у средњем веку*, Београд: Филозофски факултет.
- Новак, Г. 1924. *Хвар*. Београд.
- Новак, В. и Скок, П. 1952. *Сунетарски картулар*. Дјела ЈАЗУ 43, Загреб.